

'SEX MATTERS': DE VISIES VAN DE HOOFDSPREKERS MONEY, RUBIN, VANDEREYCKEN, TIEFER EN KON

Greta Bolle¹, Luk Gijs² en Frida Bogaerts³

Zoals het hoort werden de congresgangers op het tiende Wereldcongres voor Seksuologie te Amsterdam plenair toegesproken door een vijftal 'groten'. Money waarschuwde de seksuologie voor een nieuwe golf van antiseksualisme. Rubin vroeg zich af hoe de seksuele revolutie de huidige heteroseksuele machtsbalans beïnvloedt. Vandereycken bracht het verwaarloosde seksuele leven van psychiatrische patiënten voor het voetlicht. Tiefer brak een lans voor de blijvende noodzaak de seksuologie te feminiseren. En Kon schetste de seksuele stand van zaken in de Sovjetunie. Van deze voordrachten wordt een overzicht gepresenteerd, telkens voorzien van enkele bedenkingen.

Zoals op een wereldcongres hoort, werd elke dag ingeleid met een plenaire spreker. Zo kwamen op dit tiende wereldcongres opeenvolgend John Money, Lillian Rubin, Walter Vandereycken, Leonore Tiefer en Igor Kon aan de beurt.

Het zal duidelijk zijn dat het hier gaat om 'groten' uit het vakgebied. 'Groot' in de meest verscheidene betekenissen van het woord: wetenschappers, publiekstrekkers, vernieuwers ... Toch werd het de congresgangers niet steeds duidelijk waarom juist deze sprekers uitgenodigd waren. De initiatiefnemers misten hier een kans om een breder kader te schetsen, om bewust hun opties en het waarom van deze keuzes in het licht te stellen. In het bijzonder kan de vraag gesteld worden of gelet op het ideologische motto van het congres deze vooraanstaande figuren gekozen werden omdat zij juist de pertinente vertolkers zijn van 'Sex Matters'. Wat er ook van zij, en de lezer oordele zelf, deze plenaire voordrachten brachten heel wat discussie, of moeten we zeggen regelmatige polarisatie, teweeg: lopen we in Nederland (Europa) wel gevaar voor antiseksualisme; is er wel iets nieuws aan om zoveel antiseksualisme te zien, worden vrouwenperspektieven wel voldoende behartigd, voor wie is seksuologische ontwikkelingshulp nodig, etc.

In dit artikel wordt een overzicht gegeven van de kern van de uiteenzettingen van deze 'big shots'. Telkens worden enkele kritische kanttekeningen vastgeknoot aan hun boodschap.

¹ Drs. Greta Bolle, arts-seksuologe, G. Van Haelenlaan 95, 1190 Brussel (België).

² Drs. Luk Gijs, psycholoog, universitair docent bij de Vakgroep Klinische Psychologie en Gezondheid, Faculteit Sociale Wetenschappen, Rijksuniversiteit Utrecht, Postbus 80140, 3508 TC Utrecht (Nederland).

³ Drs. Frida Bogaerts, pedagoge-seksuologe, Geldenaaksevest 6, 3000 Leuven (België).

John Money: Een epidemie van antiseksualisme: van onanie tot satanisme

Personalia

Naam: John Money (geboren 1921)

Land: Verenigde Staten van Amerika

Professie: psycholoog

Verbonden aan: Department of Psychiatry and Behavioral Sciences and Department of Pediatrics, Johns Hopkins University, Suite LL20 Old Town Office Center, 1235 E. Monument Street, Baltimore, Maryland 21202

Enkele publicaties:

Money, J. & A. Ehrhardt (1972). *Man and Woman, Boy and Girl: The Differentiation and Dimorphism of Gender Identity from Conception to Maturity*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Money, J. & H. Musaph (eds.) (1976). *Handbook of Sexology* (Vol. I-V). Elsevier, Amsterdam.

Money, J. (1980). *Love and Love Sickness: The Science of Sex, Gender Difference, and Pair-bonding*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Money, J. (1986). *Venuses Penuses: Sexology, Sexosophy, and Exigency Theory*. Prometheus Books, Buffalo.

Money, J. (1986). *Lovemaps: Clinical concepts of Sexual/Erotic Health & Pathology, Paraphilia, and Gender Transposition in Childhood, Adolescence and Maturity*. Irvington, New York.

Money, J. & M. Lamacz (1989). *Vandalized lovemaps. Paraphilic outcome of seven cases in pediatric sexology*. Prometheus Books, Buffalo.

John Money, 70 jaar geworden op 8 juli jongstleden, is zoals Paul Abramson (1991) recent opmerkte ongetwijfeld één van de meest invloedrijke, produktieve, én controversiële seksuologische denkers en vorsers van de afgelopen dekaden (zie Money, 1991a+b, voor een korte geschiedenis van zijn carrière). Op het tiende wereldcongres, tevens het tiende waaraan hij deelnam, opende hij wetenschappelijk het congres met een voordracht over 'Een epidemie van antiseksualisme: van onanie tot satanisme'.

Seksuele liberalisering

De twee dekaden tussen de vijftiger en tachtiger jaren zullen de geschiedenis ingaan als de periode van de 'Seksuele Revolutie'. Juister evenwel is het deze tijdspanne te karakteriseren als de periode waarin de moraal van de man-vrouw relaties, zowel in het algemeen als seksueel in het bijzonder, werden geherformuleerd. Money

konstateerde echter dat dit slechts een kort moment van seksuele liberalisering was tussen twee tijdsspannes die gedomineerd werden door een seksueel overdraagbare aandoening: syfilis (al dan niet plus gonorrhoea) en AIDS. Beide epidemieën gingen volgens Money gepaard met een absurd antiseksualisme, als een korrelaat van de onmacht om de ziekte een halt toe te roepen.

In zijn betoog werkte Money zijn ideeën over epidemisch antiseksualisme uit langs drie lijnen: syfilis en antiseksualisme, AIDS, antiseksualisme en seksueel misbruik, en de gevolgen voor de seksuologie.

Syfilis en Antiseksualisme

Hoewel niet iedereen akkoord is met de visie dat de schepen van Christoffel Columbus syfilis uit Amerika aan Europees land brachten in Napels, bestaat er consensus dat de syfilis epidemie in deze haven begon op het eind van de 15de eeuw. En snel noordwaarts werd verspreid door aldaar gelegerde Franse soldaten. Syfilis werd bekend als een sociale ziekte, geassocieerd met promiscuïteit. Men had echter geen idee hoe de besmetting verliep, noch een theorie om verspreiding te verklaren. Een eerste poging tot verklaring werd geformuleerd door de Zwitserse arts Tissot in zijn boek 'L'Onanisme. Dissertation sur les Maladies Produites par la Masturbation' in de tweede helft van de 18de eeuw. Hoewel Tissot de symptomen van deze ziekte korrekt herkende, attribueerde hij deze – een logische fout met monumentale gevolgen voor de seksuologie – aan een degeneratieve ziekte veroorzaakt door spermaverlies. Naast promiscuïteit werd masturbatie hierbij gezien als de grote schuldige. Als dusdanig verschaftte Tissot de geneesheren uit zijn tijd een nieuwe diagnose en aktieterrein: onanie. Later uitgebreid met 'spermatorrhea', nachtelijke polluties. De bestrijding van zelfbevrediging door oefeningen, frisse lucht, dieet, goede slaapgewoonten en zelfdiscipline werd een groeiende medische bekommernis in de 19de eeuw. De theorie werd pas ondergraven door de ontdekking van het bestaan van bacillen door Koch en Pasteur in 1870. Het antiseksualisme kreeg een nieuwe klap in het laatste kwart van de 19de eeuw toen de vulkanisatie van rubber aangewend werd voor het vervaardigen van condooms en pessaria's. De doodsteek kwam met de ontdekking van de penicilline eind jaren 40. Deze luidde definitief de seksuele revolutie in. Een seksuele revolutie die ook contingent was aan een andere technologische innovatie, namelijk de pil, die in 1960 op de markt kwam. Zij bracht een verlaging van de eerste coïtusleeftijd met zich mee (R⁴: vgl. Bancroft, 1989; Chilman, 1986) en bood jonge vrouwen de mogelijkheid meerdere seksuele partners te hebben voor of onafhankelijk van voortplantingsrisiko's of -verantwoordelijkheden (R: vgl. Darling, e.a., 1984).

AIDS en antiseksualisme

Een historische les is dat reformatie gevolgd wordt – onvermijdelijk – door een tegenreformatie. Niet anders is het met de seksuele revolutie. Money ziet dan ook duidelijke parallellen tussen het antiseksualisme van Tissot's tijd en het sociale klimaat dat vandaag de dag heerst rond AIDS. Hoe sneller deze nieuwe niet te controleren epidemie

⁴ Een R staat voor toegevoegd door de auteurs van dit artikel.

zich verspreidt, hoe groter de irrationaliteit en absurditeit van het antiseksualisme, zo stelt hij. (R: zie voor overzichten over de AIDS-verspreiding: Hulley & Hearst, 1989; Karon e.a., 1988; Ndinya-Achola e.a., 1990; N'Gally & Ryder, 1988).

Eén van de meest angstaanjagende manifestaties van deze nieuwe golf van antiseksualisme is volgens hem de groeiende golf in de Verenigde Staten van valse beschuldigingen van seksueel misbruik van kinderen. Hoewel het een basisstelling is van de Amerikaanse justitie dat iemand onschuldig is tot het tegendeel bewezen is, wordt dit principe niet gevolgd voor seksuele kindermishandeling. Beschuldigd worden staat hier gelijk met schuldig zijn tot onschuld bewezen wordt. Zulke beschuldigingen kunnen dan ook een machtig middel tot weerwraak zijn. En naarmate hun frekwentie toeneemt overbelasten ze het justitiële apparaat met als effect dat echt misbruik, inclusief gewelddadig niet seksueel misbruik, niet de aandacht krijgt die het toekomt. Daarenboven worden valse beschuldigingen van seksuele kindermishandeling steeds vaker gekoppeld aan 'satanisme'. –Satanisme betekent etymologisch, in het Hebreeuws, tegenstand.– Dit satanisme heeft de rol van masturbatie als de legitimatie van het antiseksualisme overgenomen.

Money is er van overtuigd dat we thans de heropflakking beleven van het 16e eeuwse heksen- en duivelsgeloof. De reaktionaire jaren 80 bieden daar een uitstekende voedingsbodem voor. Het zou een nieuwe start genomen hebben met de publikatie van het boek 'Michelle Remembers' in 1980. In dit boek komen Michelle Smith en haar psychiater, Lawrence Pazder, na 200 uren therapie tot de konklusie dat ze, vanaf de leeftijd van 4 jaar, slachtoffer geweest is van lichamelijke, seksueel en emotioneel misbruik door een groep duivels, inclusief haar moeder. Aan de hand van dit boek leidden ze een aantal seminaries rond hekserij en seksueel kindermisbruik voor therapeuten, sociale werkers, politieagenten en christelijke fundamentalisten. Hierop nam de hysterie rond de satanscultus snel toe. Tussen 1984 en 1989 werden in de V.S. 100 Amerikanen beschuldigd van ritueel seksueel misbruik van minderjarigen. In 50 van die gevallen steunde die beschuldiging enkel op de getuigenis van experts die uiteenzetten hoe je signalen van seksueel misbruik bij kinderen kunt herkennen, en op de door hen voorbereide getuigenis van de ouders en hun kinderen. Hij illustreerde zijn stelling verder aan de hand van enkele spectaculaire rechtszaken in Californië, New Jersey en Engeland (Rabinowitz, 1990; Uncited, 1990; Waterhouse, 1990).

Parallel met deze ontwikkeling, stelt Money, is er een hele industrie ontstaan om seksuele kindermishandeling op te sporen of zoals Money het gewaagd uitdrukte: "an entire abuse industry dedicated to ferreting out sexual abuse of children, with childhood legally defined in the U.S. as the period between birth and age eighteen". Ze ontwikkelde zich vanuit de invloed van de tenoren van de seksuele contrareformatie. Ze wordt bevolkt door personen die geschoold zijn in psychologie, counselling of sociaal werk. Meestal echter hebben ze geen seksuologische opleiding genoten. Bovendien oefenen ze hun functie vaak uit in een justitiële kontekst, waardoor ze geen (voldoende) afstand meer kunnen nemen van de negatieve seksideologie van dit systeem (Coleman, 1990). Veelal wordt op hun diensten een beroep gedaan bij gevallen van verdacht seksueel misbruik, nogal eens in de kontekst van echtscheidings- en ouderschapstoewijzingsprocessen (vgl. Besharov, 1985; Coleman, 1984).

Money beweert niet dat seksueel misbruik van kinderen niet zou bestaan: hij vindt het evenwel gevaarlijk te veronderstellen, zoals de seksmisbruik-industrie, dat kinderen nooit zouden liegen als het om seks gaat of om te vergeten dat kinderen soms over een ongebreidelde fantasie beschikken. Temeer daar deze industrie het valse dogma hanteert: schuldig tot het tegendeel bewezen is. –R: Zoals bekend mag verondersteld worden zijn dergelijke kwesties ook in Nederland onderwerp van debat: zie bijvoorbeeld over getuigenissen van kinderen: Baartman, 1989; Dingemans, 1990; Elbers & Ter Laak, 1989; Lamers-Winkelmann, 1989; Sergeant & Everaerd, 1989; en Frenken (1988) versus Bruinsma (1988) en Pyrek & Van Vliet (1988) over het te volgen rechts-principe: schuldig tot onschuldig bewezen is of omgekeerd. – Wat Money aanklaagde is de naïviteit waarmee kinderen geloofd worden door hulpverleners en de ondervragingsmethodes die soms aan de inquisitie doen terugdenken. Het gaat hier evenwel om methodes die gehanteerd worden door een beroepsklasse die hoog gewaardeerd wordt op de professionele en sociale ladder en dit maakt onderzoek naar en toezicht op deze procedure praktisch uitgesloten (R: zie echter voor recente uitzonderingen: Glaser & Collins, 1989; Goodman & Aman, 1990).

En de seksuologie ... gedoemd tot seksosofie?

Ook de seksuologie heeft zich, aldus Money, te zeer afzijdig gehouden van die seksuele misbruik-industrie. Daardoor is ze niet alleen mede schuldig aan de hedendaagse golf van antiseksualiteit, maar wordt ze evenzeer bedreigd in haar bestaan. Want de uitingen van antiseksualisme zijn niet alleen satanisme en (valse beschuldigingen van) seksueel misbruik, maar ook –en door Money benoemd als slechts een selectieve inventaris: censuur op expliciet seks voorlichtingsmateriaal en cursussen; een officieel georchestreerde campagne in de media tegen pornografie, op basis van het dogma dat de uitbeelding van expliciete genitale naaktheid en seksueel gedrag vrouwen uitbuit en kinderen schaadt; het legaal uitbreiden in de Verenigde Staten in 1984 van de kinderleeftijd tot 18 jaar, en het criminaliseren van elk privaat bezit in welk medium dan ook van beelden van naaktheid van personen onder de 18; het in de val lokken en arresteren van mensen door de politie, op basis van beschuldigingen van pedofilie, uitgelokt door gebruik te maken van ontlokkingspost; juridische en administratieve diskriminatie van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen; het handhaven of invoeren van selectieve toegang tot contraceptieve technologie en abortus; het statistisch ongedifferentieerd pathologiseren van tienerzwangerschappen en ongehuwd ouderschap; de statistische inflatie van de incidentie van slachtoffers van verkrachting en seksueel misbruik, door hun definities uit te breiden zodat ze ook "acquaintance rape" en "bad touch" omvatten; het aanvaarden van een criminologische terminologie, bijvoorbeeld slachtoffer, overlever, dader, recidivisme, in plaats van een neutraal klinisch vocabularium; het uitvinden van seksuele verslaving als nieuwe ziekte; het toelaten van slechts bepaalde vormen van seksuologisch onderzoek, officieel gelegitimeerd op basis van overwegingen van onwettelijkheid, het binnendringen van de privacy of omwille van de te grote persoonlijke sensitiviteit.

Money voorspelde dat als de seksuologie niets blijft doen, haar feitelijke onderschrijving van het antiseksualisme haar Nemesis zal blijken te zijn, net zoals het

accepteren van de eugenetica onder Hitlers regeringsregime de Nemesis was van de Duitse seksuologie (vgl. Pfafflin, 1986). Hij riep alle deelnemers aan het congres dan ook op om de integriteit van de seksuologie als wetenschap hoog te houden.

Enkele bedenkingen

Het uitgangspunt van Money is boeiend. Op makro-kultureel vlak zie je inderdaad vaak een slingerbeweging van proseksueel naar antiseksueel en vice versa (Freedman & D'Emilio, 1990). De vergelijking tussen de twee seksueel overdraagbare epidemieën is op zich een interessant onderzoeksdomein. —En misschien niet zo nieuw als Money ons wil doen geloven, want enkele jaren geleden schreef Brandt (1985), niet vermeld door Money, zijn schitterende 'No Magic Bullet'. —Het is echter te betreuren dat Money de kans heeft laten liggen om deze vergelijking kritisch maar diepgaand uit te werken, met oog voor de problemen die een geschiedwetenschap van de seksualiteit stelt (zie Freedman & D'Emilio, 1990). Zo heeft hij het bijvoorbeeld helemaal niet gehad over de moeilijkheden die zich stellen bij een dergelijke opzet doordat we van de geschiedenis afgesneden zijn in tijd en ruimte. —En waarbij Money overigens wel erg (makkelijk en eenzijdig) lijkt te accepteren dat technologische veranderingen DE oorzaak zijn van historische psychologische en sociale veranderingen (Boswell, 1990). — Ze komt tot ons via bronnen, die op zich reeds een interpretatie betekenen van de toenmalige werkelijkheid. Konklusies trekken in de zin van oorzaak en gevolg moet dan op zijn minst zeer omzichtig gebeuren. Anderzijds hebben we wel direct toegang tot hoe de huidige samenleving reageert op de AIDS-epidemie. Er wordt bijvoorbeeld onderzoek gedaan naar safe seks, diskriminatie van homoseksuelen, enz. Al dit materiaal heeft Money laten liggen; in feite laat hij hiermee de verantwoording van zijn bronnenkeuze, een fundamenteel geschiedkundig probleem (Freedman & D'Emilio, 1990, vgl. Bullough, 1990) links liggen. In plaats hiervan vond hij het nodig in te gaan op enkele meer extreme, spektakulaire uitingen van de hedendaagse 'antiseksualiteit'. Je kunt je afvragen hoe betekenisvol die zijn en of je, door dergelijke randfenomenen in de kijker te plaatsen ze niet meer gewicht toekent dan ze verdienen. Al is het anderzijds interessant om vast te stellen dat zeer recent een themanummer van *Child Abuse & Neglect* (1991: 15, 161-196) ging over satanisme en seksueel misbruik, waarover Putnam (1991) opmerkte dat de internationale studiegemeenschap van seksueel misbruik zo zeer over deze kwestie verdeeld is, dat het gevaar niet denkbeeldig is, dat de hardbevochten geloofwaardigheid van slachtoffers daardoor bedreigd wordt.

Een tweede bedenking is meer fundamenteel. Money vindt dat hij de hedendaagse seksuologen moet waarschuwen dat de seksuologie als wetenschap gevaar loopt en slachtoffer dreigt te worden van een nieuwe antiseksuele golf. Hij hield deze houding trouwens konsekvent vol gedurende het gehele congres. Zo werd hem bijvoorbeeld door de organisatoren de ruimte gegeven voor een in memoriam van Joseph Douce (geboren 1945); de Franse seksuoloog die op 19 juli '90 uit zijn woning in Parijs verdween, op 18 oktober '90 dood werd aangetroffen, en voorgesteld werd als slachtoffer van de nieuwe seksuele repressie.

Als je de lezing van Money er kritisch op nakijkt blijkt er op de wetenschappelijkheid nogal wat af te dingen. Termen als antiseksualisme, reformatie en kontra-

reformatie worden niet of uiterst vaag omschreven, waardoor het object van studie mistig blijft. Descriptieve en verklarende niveaus lopen nogal eens door elkaar. Zo zorgen technologische veranderingen bijvoorbeeld voor maatschappelijke veranderingen, maar de leiders van de kontrareformatie orchestreren één en ander intentioneel. Hoe hun onderlinge samenspel verloopt blijft evenwel duister. Money lijkt geneigd vlug te generaliseren zonder gefundeerde (historische) onderbouw (vgl. Carlier, 1987). Een dergelijke benadering neemt vlug doktrinaire en bedenkelijke ideologische trekjes aan en verwordt tot 'seksosofie'. Je kunt je de vraag stellen of Money niet in hetzelfde bedje ziek is als wat hij aanklaagt. John Money ... een nieuwe moraalridder? De meningen hierover waren eerder verdeeld, maar velen aarzelden niet zijn stijl schofferend te noemen voor hen die met zoveel moeite seksueel misbruik boven tafel hebben gebracht (Bruinsma, 1991). En de Canadese feministische sociologe De Vore (1991) noemde zijn boodschap ronduit reaktionair. Zij bedoelde daarmee dat Money's visie een emancipatoire seksuologie blokkeert, omdat zijn boodschap luidt dat niet zozeer seksueel misbruik een probleem is, maar dat valse beschuldigingen HET probleem zijn (R: vgl. Baartman (1991) voor een interessante soortgelijke maar historische analyse). Anderen meenden dat Money niets nieuws bracht, en oude stokpaardjes bereed, alsook dat het in Europa niet zo'n vaart loopt met het antiseksualisme (bijv. Moors, 1991).

Lilian Rubin: Seks, gender en macht

Personalia

Naam: Lillian Rubin

Land: Verenigde Staten van Amerika

Professie: psychologe

Verbonden aan: privé-praktijk
1333 Jones Street
San Francisco
Californië, 94109

Enkele publicaties:

Rubin, L. (1976). *Pijn en moeite*. Ambo, Baarn.

Rubin, L. (1980). *Vrouwen van een zekere leeftijd*. Ambo, Baarn.

Rubin, L. (1983). *Intieme vreemden*. Ambo, Baarn.

Rubin, L. (1985). *Vriendschap*. Ambo, Baarn.

Rubin, L. (1990). *Het erotisch slagveld*. Ambo, Baarn.

Rubin's voordracht was gebaseerd op haar meest recente boek 'Het erotische slagveld' (1990). Het is een poging tot verheldering van de diskrepantie tussen de feitelijke opvattingen en gedragingen van mensen en de boodschap van de media dat de AIDS-crisis de doodsklok heeft geluid over de seksuele revolutie en de terugkeer van seksueel conservatisme vergevorderd is. Daarom zocht ze een antwoord op de

vraag in welke mate en op welke manier de nieuwe generatie de normen van de seksuele revolutie had geïnternaliseerd. Ze deed dit aan de hand van diepgaande interviews bij 375 heteroseksuele Amerikanen, 75 tieners (13-17 jaar) en 300 volwassenen (18-48 jaar), en 600 vragenlijsten die ingevuld werden door studenten van 8 colleges en universiteiten. De centrale vraag in haar presentatie was hoe seks, gender en macht elkaar onderling beïnvloed hebben vanaf het begin van de seksuele revolutie tot vandaag.

Uitgangspunt is de vaststelling dat de seksuele revolutie weliswaar heeft geleid tot een dramatische verandering van Amerikaanse seksuele gedragingen en attitudes, maar dat de zo diepe internalisatie van traditionele waarden, m.b.t. man- en vrouw-zijn, masculiniteit, feminiteit en macht, leidde tot een achterstand van intrapsychologische veranderingen op het overte gedrag. Door die diskrepantie tussen feitelijk seksueel gedrag en de symbolische betekenis(sen) ervan blijven conflicten bestaan.

Zo eiste de grotere seksuele vrijheid van vrouwen van mannen ook een prijs: ze beschikken niet langer over het eigendomsrecht van hun partner. Hoewel mannen op één niveau die vrijheid accepteren, verwerpen ze deze op een ander niveau met reacties van ambivalentie tot regelrechte vijandigheid. Ze willen dat vrouwen beschikbaar zijn, maar beklagen zich erover dat vrouwen teveel seksuele ervaring hebben, seksueel te agressief zijn, teveel initiatief nemen en slechts de koffer willen induiken. Vele jonge volwassen vrouwen reageren op deze mannelijke ambivalentie in een welbekende stijl: ze omzeilen of verdonkeremanen de werkelijkheid. Zo doet 40% van de seksueel actieve studentes zich docieler voor dan ze zijn omdat ze bang zijn dat hun vriend dit niet zal appreciëren. Of zoals vertolkt door een 21-jarige vrouw: "Ik denk wel eens dat wat mannen ècht willen een seksueel ervaren maagd is. Ze willen dat je de fijne trucs vaardig bent, maar wensen te denken dat je het met niemand anders hebt gedaan".

Kortom, ondanks alle veranderingen is de strijd voor seksuele gelijkheid nog niet volledig gewonnen: mannen hebben nog steeds de meeste macht om te bepalen wat acceptabel is en vrouwen verbergen nog steeds hun seksuele ervaring. Het is evenwel een hele vooruitgang dat veel vrouwen woest zijn over zulke ongelijkheid en heel wat mannen hun ideeën en gevoelens ter discussie stellen.

Orgasme, orale en anale seks en macht: betekenisverschillen tussen vrouwen en mannen

Seks is veel vrijer geworden en voor vrouwen en mannen. Waar in de beginjaren zeventig meer dan 70% van de vrouwen minstens af en toe deed alsof ze een orgasme hadden, beweert thans meer dan 70% dit nooit te doen. En orale seks, in de beginjaren zeventig een konfliktueus slagveld voor vele gehuwde paren, is nu gemeengoed geworden: 90% doet het. (R: zie voor een overzicht m.b.t. orale seks: Simon e.a., 1990; vgl. voor de huidige Nederlandse situatie: Van Zessen & Sandfort, 1991).

Cunnilingus (beffen) en bovenligging zijn de twee makkelijkste manieren voor vrouwen om een orgasme te krijgen. De meeste mannen rapporteerden dat ze geen bezwaar hebben tegen cunnilingus. Velen vinden het plezierig en opwindend. Ze maken op dit punt echter een duidelijk onderscheid tussen terloopse seks en seks

binnen een relatie. Beffen vinden ze niet passen bij een vluchtig avontuur: het is te intiem. Wat fellatio (afzuigen) betreft varieerden de antwoorden van de vrouwen van "geen probleem" en "prima" tot "ik vind het zalig". Wat is zo aantrekkelijk aan fellatio had Rubin gevraagd aan de meest enthousiaste vrouwen. Eerst verwezen ze naar de lol van het plezier geven aan een partner. Maar gepassioneerder stipten ze een gevoel van macht aan: absolute macht. Of zoals een 30-jarige vrouw het uitdrukte: "Wanneer ik de penis van een man in mijn mond heb is hij totaal kwetsbaar en aan mij overgeleverd. Het is de enige keer dat ik alle controle heb". Mannen hebben echter hun eigen versie van dezelfde ervaring. Ook zij beschrijven een gevoel van macht: het is de ultieme daad van onderwerping.

Aldus lijken seks en macht minstens even sterk afhankelijk van symbolische betekenisgeving als van overt vrijgedrag. Zo ook voor neukposities, klaarkomen en anale seks. Vrouwen houden niet alleen van de grotere klitorale stimulatie bij bovenligging, maar vooral van de grotere macht. Voor veel mannen hangt hun zelfwaardergevoel af van het feit of ze hun partner al dan niet tot een orgasme kunnen brengen. Het weerspreekt ook hun schrik om geen goede minnaar te zijn. Ze ervaren goede seks als een manier om een vrouw aan zich te binden. –De meeste vrouwen bevestigden overigens de magere minnaarskwaliteiten van de meeste mannen en schreven dit toe aan motivatieverschillen tussen mannen en vrouwen om te seksen. Treffend verwoord door een vrouw als: "Ze raken je hier aan, geven je daar een vinger, en likken wat elders, maar er is niets sensitiefs of sensueels aan. Het is slechts wat ze moeten doen om jou te laten doen wat zij willen. En dat is waar ze echt in geïnteresseerd zijn, en niet in wat er met jou gebeurt". Niet anders is het bij anale seks, een praktijk waarvan Rubin aanneemt dat hij de laatste dekaden sterk is toegenomen. (Zie Voeller, 1990 & 1991, voor overzichten over dit onderwerp, met de interessante alternatieve hypothese dat niet anale seks is toegenomen, maar eindelijk seksuologen hun ogen ervoor open hebben gedaan).

Ook bij deze vrijsprekings technieken komen kwesties van macht, overheersing en onderwerping heel sterk aan de orde. Voor het merendeel zijn het de mannen die erom vragen en de vrouwen die zich verzetten. Hoewel de meeste vrouwen die zij ondervroeg het niet prettig vinden, bleken velen zich nog steeds in een dergelijke situatie te laten duwen.

Maar wat met prostitutie?

Rubin stelde zich ook de vraag wat prostituees nog aan de gang houdt als seks zo vrij beschikbaar is binnen de samenleving. Uit haar onderzoek bleek dat $\frac{1}{5}$ van de mannen minstens éénmaal een prostituee had bezocht (R: ter vergelijking, in 1948 rapporteerde Kinsey en medewerkers dat 60% van de (blanke) mannen minstens éénmaal deze ervaring had gehad, en Van Zessen & Sandfort (1991) vinden in lijn met eerdere studies in hun Nederlandse steekproef dat 13,5% van de mannen minstens één prostitutiekontakt gehad heeft).

Ze ziet hiervoor verschillende redenen. Zo kan het een gelegenheid zijn waar men iets krijgt wat er bij de partner niet is, orale seks bijvoorbeeld. Ofwel wil de man in kwestie niets wat op een relatie lijkt. Bij prostitutie is de mogelijkheid onbestaande

dat je afgewezen wordt, de situatie is duidelijk gedefinieerd. Daarnaast ziet Rubin ook een aantal andere redenen en die hebben te maken met de verschuiving in de machtsbalans tussen mannen en vrouwen. Veel vrouwen zijn (ook seksueel) assertiever geworden. Als tegenpool hiervan hebben mannen het gevoel ontwikkeld dat ze "het nooit goed doen"; dat ze er niet in slagen de partner te bevredigen. Voor een aantal mannen betekent prostitutie eens niet te moeten luisteren naar iemands aanwijzingen. Even kan dan de illusie gekoesterd worden dat ze weer de macht uitoefenen. Daarnaast biedt prostitutie de verlokking en de opwinding van het verbodene. Een aantal mannen beleeft dit als de enige zonde die ze nog kunnen begaan.

Homoseksuele ervaringen

In deze studie had $\frac{1}{10}$ van de volwassenen, allen zichzelf definiërend als heteroseksueel, enige seksuele ervaring met een seksgenoot. Het grootste deel van hen was tussen 18 en 34 jaar. Vrouwen hebben wel meer dan mannen geëxperimenteerd op dit gebied. Wat niet zo verwonderlijk is gezien de intense homofobie van de meeste mannen. Rubin wenste niet te suggereren dat heteroseksuele vrouwen lesbische ervaringen meer zagen zitten dan heteroseksuele mannen homoseksuele interacties. Maar vrouwen uitten niet dezelfde intense woede over homoseksuelen als heteroseksuele mannen. Hoewel dat ten dele verklaard kan worden door het succes van de Homo- en Vrouwenbeweging, is er volgens Rubin een fundamentele verklaring, waardoor begrijpelijk wordt dat vooral vrouwen positief beïnvloed werden door deze sociale bewegingen. Vrouwen beginnen hun leven als dochter van een andere vrouw, hun moeder. Daardoor is hun genderidentiteit- en zelfontwikkeling direkt en continue. Met als gevolg een sterke, krachtig geïnternaliseerde identiteit. (R: Parallelen met noties à la Stoller en Chodorow zijn hier duidelijk aanwezig). Zelfs als een heteroseksuele vrouw het verwerpt als eigen mogelijkheid, is een lesbische vrouw geen direkte bedreiging van haar vrouwelijke identiteit. Niet zo voor mannen. Omdat hun mannelijke identiteit slechts opgebouwd wordt – onder druk van vader, de concurrent voor moeders aandacht – door verwerping van de eigen eerste identificatie met moeder, blijft hun mannelijke identiteit veel kwetsbaarder. Zij hebben dan ook geen geschiedenis van intense en blijvende emotionele banden met andere mannen, zonder dat deze tezelfdertijd gekompliceerd worden door angst en competitie. En de confrontatie met het vrouwelijke, zoals in onze samenleving homoseksualiteit bijvoorbeeld is, leidt tot bezorgdheid over de eigen mannelijkheid en tot beangstigende herbevestiging van de aloude afhankelijkheid van het vrouwelijke.

AIDS

Homoseksualiteit roept associaties op met de AIDS-tragedie en haar gevolgen voor het seksuele gedrag van heteroseksuelen. (R: voor overzichten hiervan zie: Anderson & Johnson, 1990; Turner e.a., 1989; Van Zessen & Sandfort, 1991). Rubin benadrukte de kloof die bestaat tussen zeggen en doen: zeggen dat AIDS seksuele gedragsveranderingen noodzakelijk maakt, maar doen alsof er niets aan de hand is en dus verder gaan met oude vrijersvoeten. Zij stipte hierbij aan dat het kondoomgebruik tussen 1982-1987 slechts marginaal gestegen was van 12% naar 16%, en verwees

naar de grote toename van chlamydia en syfilis op het eind van de jaren 80. Eén van de grote redenen voor deze kloof tussen weten en doen is, dat de meeste heteroseksuelen, die niet behoren tot één van de belangrijke risikogroepen, geen (voldoende) risico waarnemen, of geen (of te weinig) negatieve gevolgen ervaren.

Tot besluit

Na dit uitstapje keerde Rubin terug naar haar centrale thema: het samenspel van seks, gender en macht. Hoewel ze het graag zou doen, acht ze het niet mogelijk een helder en duidelijk beeld op te hangen van hoe seks er nu na de seksuele revolutie uitziet. De realiteit is immers weerbarstig en uiterst kompleks. Hoewel grote seksuele gedragsveranderingen opgetreden zijn, en de seksualiteitsbeleving onmiskenbaar vrijer is geworden, gaat de machtsstrijd tussen mannen en vrouwen met verbazende continuïteit onverminderd door. Vooral voor vrouwen blijft seks konfliktueus. Ze kristalliseren zich rondom vragen als: wanneer en hoe wordt er gevrijd? Wat is acceptabel? Hoe kunnen partners zich vrij voelen en voldoende macht hebben om zelf te bepalen wat ze willen?

De seksuele revolutie gaf vrouwen de vrijheid om "ja" te zeggen, maar weerhield hen van het recht om "nee" te zeggen. Zelfs nu, aldus Rubin, dekaden na de seksuele revolutie beseffen veel vrouwen niet dat echte vrijheid, de mogelijkheid inhoudt tot beide: ja en neen.

Bedenkingen

Rubin is een boeiend vertelster. Ze weet haar toehoorders aan zich te binden door frappante, goed gekozen anekdotes. De machtsverhouding tussen vrouwen en mannen is een thema dat haar raakt. Ze neemt het hierbij duidelijk op voor de vrouwen. Tijdens de discussie slaagde ze erin de tegenstelling tussen mannen en vrouwen op de spits te drijven. Dit was merkbaar aan de emotionele reacties bij het publiek.

Een merkwaardig kenmerk van het verhaal was het methodologisch op twee benen hinken. In plaats van radikaal te stellen dat ze als feministe gebroken heeft met de traditionele methodologieën poogde ze haar werk toch aldus te legitimeren: het gaat om zoveel en zoveel mensen, uit allerlei lagen van de bevolking om de overtuiging van representativiteit te doen plaatsvatten. Jammer, want verder deed ze statistisch en methodologisch niets (traditioneels) met haar data.

Fundamenteleer kan de vraag gesteld worden of het machtsprobleem niet dieper gaat dan wat Rubin ons wil doen geloven. Ze verkreeg haar gegevens via introspektie van de geïnterviewden. Hierbij maakt ze grotendeels abstraktie van de sociologische realiteit. 88% van haar onderzoeksgroep is blank. Zou de beleving van seksueel gedrag en relaties bij blanke, zwarte en hispanische vrouwen dan zomaar vergelijkbaar zijn? Het emotionele debat over de feitelijke of veronderstelde seksuele verschillen tussen rassen doet vermoeden van niet (zie voor overzichten: Lynn, 1989a+b; Rushton, 1989a+b; Rushton & Bogaert, 1987; 1988; Weinberg & Williams, 1988; vgl. Wyatt e.a., 1988a+b). En de vraag om specifieke preventie-aandacht en AIDSprogramma's voor hispanische en zwarte vrouwen versterken die overtuiging (Mays, 1989; Mays & Cochran, 1988; Peterson & Martin, 1988). En hoe zit het met de invloed

van opleiding en socio-economische status? Doen ze er niet toe? Of maakt Rubin het zich makkelijk door te veronderstellen dat vrouwen gelijk zijn: een anatomisch essentialisme? Pleit Rubin's oudere werk niet tegen zulke interpretatie? Mogelijk is het juist om Rubin met Tiefer (zie verder) te zien als een maximaliste. En wat te denken over de machtsverdeling binnen vrouw/vrouw en man/man relaties waar sekse niet de doorslaggevende faktor uitmaakt bij het nemen van beslissingen. Rubin heeft er bewust voor geopteerd om haar onderzoek te beperken tot heteroseksuelen omdat het anders 'te kompleks' zou worden. Weerlegd door fraaie studies als 'American couples' (Blumstein & Schwartz, 1983) en 'Vrouwen in lesbische relaties' (Schreurs, 1990), heeft ze hier een kans laten liggen om gegevens te verzamelen die verhelderend zijn voor het blootleggen van machtsmechanismen die überhaupt steeds tussen twee mensen spelen.

Walter Vandereycken: Het half gekende seksuele leven van psychiatrische patiënten

Personalía

Naam: Walter Vandereycken (geboren 1949)

Land: België

Professie: psychiater

Verbonden aan: de Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen van de Katholieke Universiteit Leuven en aan de afdeling directe therapie van de Psychiatrische Kliniek Broeders Alexianen, Veltbornstraat 39, 3300 Tienen.

Enkele publikaties:

- Vandereycken, W. (1982). Paradoxical strategies in a blocked sex therapy. *American Journal of Psychotherapy*, 36: 103-108.
- Vandereycken, W. (1984). Sexueel contact tussen therapeut en cliënt. *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid*, 39: 1283-1296.
- Vandereycken, W. (1986). Towards a better delineation of ejaculatory disorders. *Acta Psychiatrica Belgica*, 86: 57-63.
- Vandereycken, W. (1987). On desire, excitement, and impotence in modern sex therapy. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 47: 175-180.
- Vandereycken, W. (1987). Interactionele obstakels in de hulpverlening. In: M. Moors-Mommers e.a. (red.). *Handboek Seksuele Hulpverlening*. Van Loghum Slaterus, Deventer.
- Vandereycken, W. (1988). The behavioral management of sexual dysfunction. In: G.M. Caddy & D.G. Byrne (eds.). *Behavioral Medicine: International Perspectives*. Vol. 2. Ablex Publishing Corporation, Norwood (New Jersey).

De voordracht die Vandereycken presenteerde op het wereldcongres vertoonde grote overeenkomsten met zijn artikel 'Seksualiteit en relatievorming in een psychiatrische afdeling', dat onlangs in dit tijdschrift verscheen (1991, 15: 41-46). Onder verwijzing naar dat artikel wordt hier volstaan met een weergave van de kern van Vandereyckens betoog.

Seksualiteit bij psychiatrische patiënten

Net terug van het Wereldcongres Psychiatrie te Florence wees Vandereycken er allereerst op dat in dat programma biologie overdonderend aanwezig was, maar seks opvallend afwezig. Seks, geen spek voor de psychiatrische bek? In elk geval komt seksuologie amper aan bod in de psychiatrische opleidingen. –Wat meteen de vraag doet rijzen hoeveel psychiaters dit Amsterdamse congres bezochten–.

Met de betreurde vaststelling dat bijzonder weinig onderzoek op dit terrein voorhanden is, vatte Vandereycken met Ernst (1988) de seksuele leefsituatie van psychiatrische patiënten als volgt samen: bij vele patiënten is het seksuele leven onderdrukt, bij vele anderen is het echter merkwaardig 'gezond' (R: vgl. Vandereyckens voorbeelden, 1991, pag. 42-43). Temeer daar psychiatrische instellingen door interne seksontmoediging vooral een beleidspunt lijken te maken van het vermijden van 'kalamiteiten': geen AIDS, zwangerschap of extreme hyperseksualiteit binnen de muren: "de direktie ... al even bang voor een coïtus als voor een suïcidepoging van patiënten binnen de instelling. Patiënten mogen dan wel meer zelfredzaamheid en assertiviteit leren, zolang ze maar hun eigen seksuele noden in stilte verhelpen of buiten de kliniekmuren concrete vorm geven ..." (Vandereycken, 1991, pag. 45).

Bovendien interpreteert psychiatrisch personeel al te snel en te vaak seksueel gedrag als symptoom van de psychiatrische problematiek. Al is dit een reële mogelijkheid (R: bijv. Frost & Chapman, 1987; Schreiner-Engel & Schiavi, 1986; Thase e.a., 1988), dan dienen toch twee andere dimensies uitdrukkelijk in ogenschouw genomen te worden: 1) de interruptie van eventueel aanwezige relaties en sociale netwerken en 2) de effecten van een leven in een nieuwe omgeving met ongewone relatie-voorschriften. Te weinig realiseert de psychiatrische kliniek zich dat ze haar patiënten veelal bejegt vanuit een paternalistische paradox. Die paradox, in het bijzonder geldend voor lang opgenomen patiënten, levend in een therapeutisch aktiverend klimaat, bestaat eruit dat men enerzijds verwacht dat de patiënten hun ziel bloot leggen, maar anderzijds lichamelijke afstandelijkheid voorschrijft. En op toenemende gezondheid hoopt, met afwezigheid van seksueel gedrag binnen de kliniekmuren. Vandereycken tekende hierbij aan dat één en ander ook voor heel wat hulpverleners moeilijk te hanteren is: hoe vaak knippen ze hun ogen dicht, omdat één en ander (beleidsmatig) te fijngevoelig is? Volledigheidshalve wees Vandereycken ook op de problematiek van seksualiteit tussen hulpverleners en patiënten (Vandereycken, 1984; R: Pope, 1990). Het paternalisme, bestaande uit "wij weten wat goed voor u is", uit zich als het a priori labelen van seksueel gedrag als symptomatisch, met bijbehorende beteugeling (medicatie, isoleercel, ontslag) en in een seks-ontmoedigingsbeleid (bijv. het structureel verzwijgen van anti-seksuele effecten van medikatie (zie voor overzichten: Moors-Mommers, 1985, 1987; Sitsen, 1988). Maar het uit zich evenzeer in het ontraden van paarvorming en het bepalen van wie met wie mag gaan,

tot en met het bepalen van wie (geen) kind mag krijgen.

Gelukkig zijn er ook positieve ontwikkelingen. Zo hebben Duitse verpleegkundigen steeds meer een positieve attitude ten aanzien van erotiek en seks in de kliniek (Strauss en Appelt, 1988). Desalniettemin brak Vandereycken een terechte lans voor meer aandacht voor dit moeilijke probleem. Hij hoopte dat dit niet alleen zou betekenen herkenning en bespreking, maar evenzeer daadwerkelijke actie.

Enkele bedenkingen

Vandereyckens' taktische en serene presentatie waarbij de vinger toch op de zere plek gelegd werd en de valstrik "seks moet" vermeden werd, had een duidelijke impact. Vele toehoorders werkzaam in niet psychiatrische konteksten, realiseerden zich terdege hoe braak ook zij dit terrein hadden laten liggen. In de discussie die volgde kwamen onder meer aan bod de relatie van seksueel misbruik met psychiatrische stoornissen en de anti-seksuele neveneffecten van medicatie. Wat het eerste betreft wees Vandereycken erop dat, zonder dat het nodig is, te vervallen in uniformiteitsmythen als 'er is steeds seksueel misbruik geweest bij (sommige) psychiatrische problemen', dit een ernstig vraagstuk is. En het standaard afnemen van een seksuele anamnese nodig maakt, ook in de psychiatrie. Vandereycken pleitte er bovendien voor zich te hoeden voor de valstrik alleen oog te hebben voor negatieve aspecten. Zeker bij psychiatrische patiënten, waarbij het negatieve, ook in de hulpverlening, al zo vaak centraal staat, is het essentieel positieve (seksuele) ervaringen niet uit het oog te verliezen! In dat opzicht is het niet overbodig erop te wijzen dat de seksuologische opleiding van psychiaters onder de maat blijft (Hengeveld, 1991), zodat over deze beroepsgroep de vraag gesteld kan worden of ze in staat is tot onder meer het afnemen van een goede seksuele anamnese. Verder is het opmerkelijk hoe zeer masturbatie onder de tafel is gebleven: Masters en Johnson (1966) hebben er reeds lang geleden op gewezen dat actieve seksualiteit nu een betere seksualiteit op latere leeftijd waarschijnlijker maakt, waaraan Catania & White (1982) recent toevoegden dat een eigen actief solo seksueel leven een weldadig effect heeft op het algemene psychologische welbevinden. Kan hetzelfde niet gelden voor psychiatrische patiënten? En wat met homoseksualiteit ... of de seksuele wensen van de (eventuele) levensgezellen van psychiatrische patiënten?

Wat het tweede betreft wees Vandereycken nogmaals op de veelal verzwegen negatieve effecten van medicatie, hierin bijgevallen door Lundberg (Zweden) die opmerkte dat medicijnen die allen gericht zijn op het verhelpen van eenzelfde syndroom vaak zeer verschillende seksuele neveneffecten hebben. Hoeveel huisartsen, psychiaters en seksuologen zijn hiervan echter goed op de hoogte? Knelt hier niet wederom het gebrekkige opleidingschoentje?

Leonore Tiefer: 'Feminism matters' in de seksuologie

In haar welbekende rustige, directe en scherpzinnige stijl betoogde de feministisch seksuologe Leonore Tiefer dat het feminisme er wel degelijk tweevoudig toe doet voor de seksuologie. Niet alleen zijn er een aantal feministische kwesties binnen de seksuologie die om aandacht vragen, maar ook levert het feminisme een substantiële

Personalia

Naam: Leonore Tiefer (geboren 1944)

Land: Verenigde Staten van Amerika

Professie: psychologe

Verbonden aan: Department of Urology
Montefiore Medical Center
111 E. 210 Street
Bronx, New York 10467

Enkele publikaties:

- Tiefer, L. (1978). The context and consequences of contemporary sex research: A feminist perspective. In: T. McGill, D. Dewsbury, en B. Sachs. *Sex and behavior*. Plenum Press, New York.
- Tiefer, L. (1986). In pursuit of the perfect penis. The medicalization of male sexuality. *American Behavioral Scientist*, 29: 579-599.
- Tiefer, L. (1987). Social constructionism and the study of human sexuality. In: P. Shaver & C. Hendrick (eds.), *Sex and gender*. Sage, Newsbury Park.
- Tiefer, L. (1988). A feminist critique of the sexual dysfunction nomenclature. *Women & Therapy*, 7: 5-21.
- Tiefer, L., Pedersen, B. & A. Melman. (1988). Psychosocial follow-up of penile prosthesis implant patients and partners. *Journal of Sex and Marital Therapy*, 14: 184-201.
- Tiefer, L. (in druk). Commentary on the status of sex research: Feminisms, sexuality and sexology. *Journal of Psychology and Human Sexuality*.

bijdrage tot de seksuologie (R: vgl. Pollis, 1988). Deze feministische bijdragen werkte ze viervoudig uit: 1. hoewel alle feministen de mening delen dat vrouwen als een groep onderdrukt worden, is er binnen het feminisme een theoretisch en aktie-pluralisme, zodat er niet één DE oplossing bestaat; 2. het gebruik dat het feminisme gemaakt heeft van de seksuologie om haar eigen politieke agenda te realiseren; 3. een kritiek op het phallocentrisme dat de seksuologie teistert en 4. dat het feminisme binnen de seksuologie sterker zal worden als de feministen daar binnen hun stem verheffen en aandacht voor vrouwen-interesses en -belangen opeisen.

Feminismen

Het feminisme is de politieke beweging voor de verbetering van het lot van vrouwen. Het is evenwel niet steeds dezelfde beweging omdat ze altijd gesitueerd is binnen een sociale en historische kontekst. Het is dan ook eigenlijk adequater te zeggen dat de feminismen de politieke bewegingen zijn voor de verbetering van het lot van de vrouwen.

Alvorens in te gaan op huidige dominante stromingen, kritiseerde Tiefer scherp

een aantal ideeën van de vrouwenbeweging uit de jaren zestig. Niet alleen werd toen gedacht, met gebrek aan respect voor de vergeten voorgangsters, dat alles wat men dacht nieuw was. Maar ook, en onthutsend naïef, werd verondersteld dat het herkennen en benoemen van onderdrukking deze zou doen ophouden te bestaan. (R: Lightfoot-Klein (1990) bracht daar op het kongres met haar 'Prisoners of ritual' een schrijnend voorbeeld van).

Het hedendaagse feminisme wordt intern gekenmerkt door een konflikt met belangrijke implicaties voor de seksuologie (Snitow, 1989): maximalisering versus minimalisering. Tussen beide bestaat een zekere dualiteit, eerder dan dat de ene groep gelijk zou hebben en de andere niet. De maximalistische tendens legt de nadruk op (de verdieping van) wat vrouwen gemeen hebben. Hun gedeelde specificiteit (gedeelde geschiedenis, gedeelde ervaringen, gedeelde psychologie en gedeelde onderdrukking) is wat vrouwen bindt. Deze stroming waardeert bovendien de unieke vrouwelijke biologie (bijv. moederschap) en meent dat mannen en vrouwen biologisch fundamenteel verschillend zijn en zullen blijven. Om politieke en sociale macht te bereiken is het 'omhelzen' en kultiveren van deze vrouwelijke uniekheid aangewezen. De minimaliserende beweging stelt daarentegen dat het teniet doen van genderverschillen en -stereotypen noodzakelijk is voor de politieke en sociale emancipatie van vrouwen. Ze ziet het begrip 'gender' als een sociale constructie en meent dat vrouwelijkheid er in verschillende culturen telkens anders zal uitzien. Aanhangers van deze tendens geloven dat gedragsverschillen sociaal gecreëerde verschillen zijn waardoor sommigen toegang tot privileges krijgen en andere niet. Het gebruiken van dergelijke biologische variabelen en verklaringen dient verlaten te worden ten voordele van meer individueel georiënteerde criteria.

Bijgevolg kunnen we als dusdanig niet spreken van DE feministische visie op verschillende seksuologische thema's: noch in termen van verklaring, noch in termen van een politieke agende voor actie! Beide stromingen zullen eenzelfde fenomeen verschillend inkleuren. Zo zal bijvoorbeeld de maximalistische tendens seksueel geweld bekijken als misbruik gerelateerd aan biologische en psychologische verschillen tussen mannen en vrouwen. Minimalisten beargumenteren daarentegen dat seksueel geweld tegen vrouwen, net zoals seksisme en misogynie, een symptoom is van samenlevingen waarin vrouwen niet voor vol aangezien worden en opgevoed worden tot slachtoffer. Voor hen die het dreigden te vergeten wees Tiefer er fijntjes op, dat zulke verschillen tussen feministen verbleken in vergelijking met de verschillen tussen personen die vrouwenonderdrukking trachten te elimineren en zij die de juridische, familiale, seksuele, gezondheidskundige en religieuze onderdrukking van vrouwen pogen te handhaven.

Feministisch gebruik van de seksuologie

Heeft het feminisme gedurende de laatste dekaden gebruik kunnen maken van de seksuologie om haar doelen te realiseren? Met de strijdkreet "Het persoonlijke is politiek" werd seks in het begin van de jaren zeventig prominent op de feministische agenda. En met Masters en Johnsons' (1966) fysiologische research konden feministen de politieke claims van vrouwen op toegang tot eigen seksueel plezier legitimeren (Ehrenreich e.a., 1986; Echols, 1975): "Vrouwen werden tot nog toe seksueel

gedefinieerd in termen van wat mannen pleziert; onze eigen biologie is nog niet deugdelijk geanalyseerd ... we moeten ... onze seksualiteit herdefiniëren ... vandaag, met gebruik van de uitgebreide anatomische kennis ... die ruimschoots voorhanden is, maar enkel en alleen ten gevolge van sociale redenen niet gepopulariseerd is geworden" (Koedt, 1973, pag. 199, 202, vertaling R).

Met plezier als de ene zijde van de seksuele munt, maar, voor vrouwen, gevaar als de andere kant van de medaille (Vance, 1984), liet Tiefer er geen twijfel over bestaan dat de seksuologie het heeft laten afweten wat betreft het helpen van feministen in het ontwikkelen en uitwerken van het kulturele bewustzijn dat brutale seksuele tradities bijdragen aan het onderdrukken en controleren van vrouwen. Niet seksuologen, maar niet-seksuologische feministen deden de eerste baanbrekende studies naar het vóórkomen van verkrachting (Brownmiller, 1975; Russell, 1982), en een outsider, een sociaal werker (Jackson, 1984), insisterde dat epidemiologie, psychiatrie, etc. seksueel misbruik en incest verwaarloosd hadden. Deze laatste kritiek geldt trouwens ook thema's als seksueel misbruik op het werk, inadekwate seksuele opvoeding, religieuze seksuele onderdrukking, prostitutie, clitoridectomie en beperkte toegang tot contraceptie en abortus: het gevestigde (en dus Westerse) seksuologische onderzoek laat ze al te zeer links liggen. Met andere woorden, tot nog toe is het feminisme er slechts in geslaagd de seksuologie te gebruiken voor minimalistische doelstellingen: om aan te tonen dat mannen en vrouwen over eenzelfde seksuele capaciteit beschikken, eenzelfde seksuele motivatie hebben, gelijkaardig reageren op behandelingen en in gelijke mate beïnvloed worden door biologische en kulturele factoren.

De feministische kritiek van het seksuologisch phallocentrisme en privilege

Naast het verwaarlozen van het seksuele gevaar, lijdt de seksuologie evenzeer aan een ander fundamenteel gebrek: in de illusie dat ze de essentie van seksualiteit bestudeerde, ontdaan van kulturele variatie, en daarbij zeer dicht naderend tot een uitgesproken biologisch reduktionisme, dat stelt dat wat essentieel is niet kultureel varieert, normaliseerde ze en universaliseerde ze de coïtale seksualiteit. Anders geformuleerd: echte seks werd wat genitalia van naakte mannen en vrouwen doen, die zich blijkbaar niet bezorgd maken over kwetsbaarheid, schade, ziekte of zwangerschap (Irvine, 1990; Jackson, 1984). Daarmee is deze phallocentrische gedekontekstualiseerde seksuele respons niet de ervaring van mensen, in het bijzonder vrouwen, die in de echte wereld leven. En negeert ze vrouwenperspektieven en draagt ze niet bij aan de seksuele emancipatie van vrouwen. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat veel feministen verwonderd zijn over het magere perspektief dat de seksuologie vrouwen te bieden heeft. De seksuologie definieert seks vanuit de gepriviligieerde positie van mannen: seks is coïtus, opwinding, techniek, plezier, erectie, orgasme. Allemaal goed en wel, maar weinig relevant voor de ervaringskern van vrouwen. Gekonfronteerd met gebrekkige contraceptie, onveilige abortus, gebrek aan kennis over hun lichamen en kulturele of religieuze verboden op hun seksueel plezier hebben ze een andere seksualiteit. Tiefer illustreerde dit betoog door de vloer aan te vegen met de bekende Diagnostic and Statistical Manual III-R (1987). Die versmalt seksuele problemen tot falende genitale gedragingen (Tiefer, 1988) en rept met geen woord

woord over wat vrouwen seksueel ongelukkig maakt: gebrek aan tederheid, afwezigheid van communicatie, dominantie in plaats van reciprociteit, neukgerichtheid zonder voorspel, vrees voor zwangerschap, gebrek aan privacy, zorgen over de sociale reputatie, negatieve seksuele repercussies als gevolg van het nemen van seksueel initiatief,

Feministische seksuologen en vrouwen-belangen in de seksuologie

Dat kan ... door feministen, was Tiefers antwoord op de vraag of een dergelijke zorgwekkende seksuologie terug op het rechte pad te brengen is. Uitgangspunt is dat professionele activiteiten van allerlei slag genderongelijkheid bevestigen of tarten. Seksuologen hebben dan ook slechts de keuze tussen het ondersteunen of het bevechten van die onderdrukking van de seksualiteit van vrouwen. Elk beroep op wetenschappelijke neutraliteit om 'objektief' te zijn, is het ondersteunen van de status quo.

Om één en ander te veranderen dient de participatie achterstand van vrouwen aan academia, waar ze nog steeds geweerd worden, opgeheven te worden. Daardoor kunnen inhoud en methode van disciplines feministisch herdacht worden (Andersen, 1987). Echte participatie van vrouwen zal dan ook betekenen dat zij meedenken en meebepalen wat belangrijke thema's en methoden zijn binnen de seksuologie. Dit roept weerstand op binnen de mannelijke seksuologenwereld: daar is men geneigd visies van vrouwen te ridiculiseren als 'seksosofie', 'ideologie' of 'pseudowetenschap'. Feministen hoeven zich daardoor niet te laten ontmoedigen, want het feminisme blijft essentieel voor de seksuologie omdat seks nog steeds een van de meest belangrijke terreinen van vrouwenonderdrukking is.

Enkele bedenkingen

De uiteenzetting van Tiefer genoot veel bijval. Gelijkwaardige beschouwingen had ze reeds naar voor gebracht aan het eind van het symposium over erektiestoornissen (zie pag. 213). Ook daar was haar inbreng sterk relativerend nadat een hele dag gesproken was over de behandeling van impotente penissen. Ze hekelde er de reductionistische visie op seksualiteit en pleitte voor een bio-psychosociaal model.

Vermoedelijk had haar bijval te maken met het groot aantal vrouwelijke aanwezigen in het publiek. Dit was trouwens een van de meest opmerkelijke gegevens van het congres. Vrouwen zijn hun impact op de seksuologie langzamerhand aan het vergroten. De vrouwelijke kijk op seksualiteitsbeleving wint duidelijk veld. Tijdens dit congres kwam ze op verschillende manieren in de focus te staan. Ze kwam niet alleen tot uiting via het aantal vrouwelijke deelnemers; er klommen ook nogal wat vrouwen op het spreekgestoelte. Hoewel sommige thema's nog door mannen gedomineerd worden is dit zeker over de hele lijn niet meer zo. Een aantal symposia, zoals vrouwenkwesties in de seksuologie, vaginisme, seks en de media werden groten-deels door vrouwen gebracht. En ook binnen de audiovisuele wereld krijgen vrouwen een beginnend impact. Leuke getuigenissen hiervan waren bijvoorbeeld de video van B. Dodson over 'sexual fitness', een groepsmasturbatieprogramma voor vrouwen, en de films van C. Royalle.

Een uitdaging voor feministische seksuologen wordt steeds meer de vraag hoe een methodisch en theoretisch verantwoorde keuze te maken tussen mekaar uitsluitende (feministische) visies. Een uitdaging die centraal stond op het symposium 'Perspectives on feminist perspectives on sexuality' tijdens de 33ste jaarbijeenkomst van de Society for the Scientific Study of Sex in november 1990 te Minneapolis (U.S.A.). De deelnemers (C. Pollis, C. Vance, C. Muehlenhard, S. Goettsch, D. Mosher & K. Hicks) kwamen er niet uit, maar allen meenden dat hoewel theoretische en methodische pluriformiteit wenselijk is, (het debat over en de keuze voor bepaalde) criteria van deugdelijke feministische wetenschap onvermijdelijk zijn. Het zal interessant zijn om te zien hoe Tiefer, sinds haar baanbrekende 'The context and consequences of contemporary sex research: a feminist perspective' (1978) nu reeds vijftien jaar zeer verdienstelijk bezig de seksuologie te feminiseren (Tiefer, in druk), dit probleem seksuologisch zal gaan vormgeven.

Igor Kon: Cultuur en seksualiteit in de Sovjetunie

Personalia

Naam: Igor Kon

Land: Sovjetunie

Professie: antropoloog

Verbonden aan: Institute for Ethnography
Dm. Uljanova 19
117036 Moscow

Enkele publicaties:

Kon, I.S. (1978). *The discovery of the self*. Politizdat, Moscow.

Kon, I.S. (1982). Toward a sociocultural interpretation of sexual behavior. *Sotsiologicheskije Issledovaniia*, 2: 113-122.

Kon, I.S. (1987). A sociocultural approach. In: J.H. Geer & W.T. O'Donohue (eds.), *Theories of human sexuality*. Plenum, New York.

Kon, I.S. (1988). *Die Einleitung in die interdisziplinäre Sexologie*. Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin.

De antropoloog Kon, auteur van het enige niet-medische Russische boek over seksualiteit, gaf een situatieschets met betrekking tot seksualiteit in zijn land. Seks en erotiek zijn momenteel stekelige politieke thema's in de Sovjetunie en dit weerspiegelt de algemene sociale situatie.

Gedurende jaren beweerde de sovjetsamenleving seksloos te zijn. In samenhang daarmee werd een repressieve antiseksuele politiek gevoerd. Met haar sterke taboes tegen naaktafbeeldingen vervulde de Russisch orthodoxe kerk hierin een niet onbelangrijke rol. Deze houding werd nog versterkt door de nauwe band tussen kerk en staat. De meest invloedrijke denkers huldigden een antiseksuele instelling. Met de

revolutie concentreerden zij hun inspanningen op de sociale bevrijding van de mens. Al de rest, zoals seks (R: plezierig bourgeois tijdverdrijf of verwerpelijke krachtenverspilling) was van ondergeschikt belang. Het kon de intellectuelen alleen maar hun ethische plicht doen vergeten en afhouden van het essentiële: de realisering van het communistische ideaal. Konsekvent verbood de overheid vanaf de jaren dertig alle seksuologisch onderzoek en alle seksuele voorlichting. De bevolking bleef onwetend achter.

Seksualiteit vandaag

In de huidige sovjetsamenleving is seksualiteit voor het eerst publiek zichtbaar geworden. Ze ziet er even onbeschaafd, hypocriet, vuil en gewelddadig uit als een aantal andere aspecten van het leven in de Sovjetunie. Gorbatsjov's glasnost lokte deze veranderingen niet uit, maar maakte ze wel meer openbaar.

De seksuele scène wordt gekenmerkt door een grote kloof tussen de verschillende generaties; tussen het reële gedrag en de officiële morele attitudes; tussen de publieke opinie en de sociale politiek van de regering. Kon vermeldde hiervan zes specifieke uitingen.

1. Seksuele onwetendheid. Seksuele voorlichting is absoluut onbestaande. 87% van de ouders beweert nooit seksuele topics met hun kinderen te bespreken. Wel meent 97% van de bevolking dat het in feite een noodzaak is. Toen in 1968 in de Verenigde Staten de discussie rond de seksuele opvoeding volop aan de gang was, werd ze beschouwd als een samenzwering van het communisme om de staat ten val te brengen. Thans krijg je in de Sovjetunie een analoge discussie; alleen wordt seksuele opvoeding hier voorgesteld als een joodse samenzwering om de socialistische staat te ondermijnen. (R: Kon illustreerde hiermee een belangwekkend thema, namelijk dat de seksuele geschiedenis, en op gespannen voet met konstruktionistische benaderingen, consistent gekenmerkt wordt door een strijd tussen seksuele bevrijding en onderdrukking (Freedman & D'Emillio, 1990). Zou Van Ussel, bijna 25 jaar na zijn 'Geschiedenis van het seksuele probleem' zich verheugd omdraaien in zijn graf?).

2. De Sovjetunie heeft een arme seksuele cultuur. Anticonceptiva zijn schaars verkrijgbaar. Het land haalt de hoogste score inzake geïnduceerde abortus ter wereld.

3. Er is een betekenisvolle groei van seksueel geweld, verkrachting, misbruik van kinderen, als komponent van een veralgemeende gewelddadigheid van de samenleving. Konservatieve krachten schrijven deze ontwikkeling toe aan de desastreuze, Westerse mentaliteit en gebruiken dit argument als politiek wapen tegen de "glasnost". Er is geen enkele professionele, psychologische opvang voor slachtoffers van seksueel geweld. En daderhulp is onbestaande.

4. Ook seksueel overdraagbare aandoeningen, vooral AIDS, grijpen om zich heen. Er zijn noch preventieve, noch hulpprogramma's beschikbaar.

5. De situatie van de seksuele minderheden is ronduit tragisch. Homoseksuelen en lesbiënnes worden beschouwd als criminelen en worden gediskrimineerd. Een onderzoek in 1989 naar de vraag wat met homo's moet gebeuren, illustreert de onverdraagzaamheid die er heerst: 33% van de respondenten vond dat ze geliquideerd moeten worden, 30% antwoordde dat ze geïsoleerd moeten worden.

6. De liberalisatie brengt een toevloed van Westerse erotische literatuur, pulp en porno inbegrepen. Dit gaat in tegen de normen van het oudere, conservatieve bevolkingsdeel. Het ontwikkelen van een positieve seksuele cultuur gaat erg moeizaam.

En de toekomst

Toch ziet Kon ook enkele positieve ontwikkelingen. Zo werden er drie leerstoelen medische seksuologie geïnstalleerd in Kharkov, Leningrad en Moskou. Er is een begin gemaakt met centra voor seksuele opvoeding. Er werden twee verenigingen van seksuologen opgericht en er verschenen een aantal publikaties voor beroepskrachten en voor het grote publiek.

Deze vooruitgang wordt afgeremd door gebrek aan middelen: professionele en financiële. De noden zijn groot. De Sovjetunie heeft zowaar aan alles te kort. Er zijn geen seksuologische tijdschriften noch handboeken. Geld voor de copyrights op de vertaling van westerse wetenschappelijke en populaire werken is er evenmin. Wetenschappelijke bijeenkomsten met vooraanstaande wetenschappers kunnen niet georganiseerd worden bij gebrek aan financiële middelen. Kon deed dan ook een oproep tot hulp bij al zijn Westerse collega's.

Enkele bedenkingen

De "glasnost" is niet enkel een Russisch fenomeen. Met de grotere openheid in Oost-Europa kwam ook de informatiestroom tussen oost en west in een stroomversnelling terecht. De nadrukkelijke aanwezigheid van de Russen in het congresprogramma was daar een uiting van. Terecht menen we. —Al loert het risico om de hoek te vergeten dat sommigen, bijvoorbeeld de Tsjechen Raboch (gebleven in 1968) en Freund (in 1968 geëmigreerd via Nederland naar het Clarke Institute in Toronto (Canada), de Oostduitser Dörner, reeds vele dekaden invloedrijke seksuologie beoefenen—. Te lang heeft de seksuologie teveel gefocust op de Angelsaksische cultuur vanuit de veronderstelling dat zij de navel van de wereld was. Was ze dat dan niet seksuologisch? En is de bevestiging van die verleden tijd niet één van de verrassendste vaststellingen van dit congres. De aanzienlijke input op dit wereldcongres vanuit andere culturen bood verrijking en relativering. Ondanks hun expansie in de jaren tachtig waren de geschiedkunde en de antropologie desalniettemin thematisch sterk afwezig op dit congres (zie voor overzichten voor de geschiedenis: Bullough, 1990; Freedman & D'Emilio, 1990; en voor de antropologie: Davis & Whitten, 1987). Koren op de molen van de Amsterdamse antropoloog Gert Hekma (1991) die de stelling verdedigde dat de seksuologie te sterk gedomineerd wordt door biologie en psychologie, waardoor ze aan theoretische betekenis inboet, en een doorbraak naar sociale wetenschappen als geschiedenis en antropologie helaas uitblijft?

Vanuit de Sovjetunie bereikten ons vooral negatieve klanken. Ook op het symposium over seksuele problemen van tieners in de Sovjetunie was de toon hoofdzakelijk pessimistisch (zie pag. 198).

We kunnen de deelnemers uit Oost-Europa enkel(?) toewensen dat dit congres voor hen een forum was van op termijn vruchtbare uitwisseling en interessante kontakten.

Maar Kon's vraag om hulp voor de Sovjetunie leidt onvermijdelijk naar een volgende uitdaging: seksuologische hulp, en onder welke randvoorwaarden, ... alleen voor de Sovjetunie of het Oostblok; of ook voor andere landen en continenten waar de seksuologie weinig ontwikkeld is. Een antwoord op deze fundamentele mondiale politiek was ver te zoeken op dit tiende Wereldcongres.

Literatuur

- Abramson, P.R. (1991). For the sake of Money: A pre-birthday greeting to Money. *The Journal of Sex Research*, 28: 1.
- American Psychiatric Association (1987). *Diagnostic and Statistical Manual III-R*. Auteur, Washington.
- Andersen, M.L. (1987). Changing the curriculum in higher education. *Signs*, 12: 222-254.
- Anderson, R.M. en A.A. Johnson (1990). Rates of sexual partner change in homosexual and heterosexual populations in the United Kingdom. In: B. Voeller, J.M. Reinisch en M. Gottlieb (eds.), *AIDS and sex. An integrated and biobehavioral approach*. Oxford University Press, Oxford.
- Baartman, H. (1989). Kinderen als getuigen bij incestzaken. *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs*, 5: 327-337.
- Baartman, H. (1991). Een historische verkenning van reacties op signalen van seksueel misbruik van kinderen. *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs*, 7: 83-97.
- Bancroft, J. (1989; tweede editie). *Human sexuality and its problems*. Churchill Livingstone, Londen.
- Besharov, D.J. (1985). Right versus rights: The dilemma of child protection. *Public Welfare*, 43: 19-27.
- Blumstein, P. en P. Schwartz (1983). *American couples*. Morrow, New York.
- Boswell, J.E. (1990). Social history: Disease and homosexuality. In: B. Voeller, J.M. Reinisch en M. Gottlieb (eds.), *AIDS and sex: An integrated and biobehavioral approach*. Oxford University Press, Oxford.
- Brandt, A.M. (1985). *No magic bullet. A social history of venereal disease in the United States since 1880*. Oxford University Press, New York.
- Brownmiller, S. (1975). *Against our will: Men, women and rape*. Simon and Schuster, New York.
- Bruinsma, F. (1988). Reactie op het artikel 'De geloofwaardigheid van een incestslachtoffer' van J. Frenken. *Maandblad Geestelijke Volkgezondheid*, 43: 1353-1356.
- Bruinsma, F. (1991). *Nota's over 'Sex Matters'*. Ongepubliceerd, Utrecht.
- Bullough, V. (1990). History and the understanding of human sexuality. In: J. Bancroft, C.M. Davis en D. Weinstein (eds.), *Annual Review of Sex Research*. Stoyles Graphic Services, Lake Mills, Iowa.
- Carlier, B. (1987). Bespreking van 'Money, J. (1985). The destroying angel. Prometheus Books, Buffalo & Stengers, J. en A. Van Neck (1984). Histoire d'une grande peur: la masturbation. Editions de l'Université de Bruxelles'. *Tijdschrift voor Seksuologie (Literatuurbulletin)*, 11: 24-26.
- Catania, J.A. en C.B. White (1982). Sexuality in an aged sample: Cognitive determinants of masturbation. *Archives of Sexual Behavior*, 11: 237-245.
- Chillman, C.S. (1986). Adolescent heterosexual behaviors. In: R.A. Feldman en A.R. Stiffman (eds.), *Advances in adolescent mental health. Mental health disorders in adolescence*. JAI Press, Greenwich.
- Coleman, L. (1984). *The reign of error*. Beacon, Boston.
- Coleman, L. (1990). False allegations of sexual abuse: Psychiatry's latest reign of error. *The Journal of Mind and Behavior*, 11: 545-556.
- Darling, C.A., D.J. Kallen en J.E. VanDusen (1984). Sex in transition, 1900-1990. *Journal of Youth and Adolescence*, 13: 385-399.
- Davis, D.L. en R.G. Whitten (1987). The cross-cultural study of human sexuality. *Annual Review of Anthropology*, 16: 69-98.
- De Vore, M. (1991). *Persoonlijke mededeling tijdens 'Sex Matters'*. Ongepubliceerd, Amsterdam.
- Dingemans, P. (1990). Anatomisch correcte poppen bij onderzoek van seksueel misbruik verdachte kinderen. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 32: 320-339.
- Echols, A. (1989). *Daring to be bad: Radical feminism in America: 1967-1975*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Ehrenreich, B., E. Hess en G. Jacobs (1986). *Re-making love: The feminization of sex*. Doubleday, New York.

- Elbers, E. en J.J.F. Ter Laak (1989). Kinderen als getuigen. *Justitiële Verkenningen*, 15: 91-110.
- Ernst, K. (1988). Liebe in der psychiatrischen Klinik. In: K. Ernst, *Praktische Klinikpsychiatrie*. Springer-Verlag, Berlin.
- Freedman, E.B. en J. D'Emilio (1990). Problems encountered in writing the history of sexuality: Sources, theory and interpretation. *The Journal of Sex Research*, 27: 481-495.
- Frenken, J. (1988). De geloofwaardigheid van een incestslachtoffer. Een rapport voor de rechtbank. *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid*, 43: 968-979 en 1358-1360.
- Frost, L.A. en L.J. Chapman (1987). Polymorphous sexuality as an indicator of psychosis proneness. *Journal of Abnormal Psychology*, 96: 299-304.
- Glaser, D. en C. Collins (1989). The response of young, non-sexually abused children to anatomically correct dolls. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 30: 547-560.
- Goodman, G.S. en C. Aman (1990). Children's use of anatomically detailed dolls to recount an event. *Child Development*, 61: 1859-1871.
- Hekma, G. (20/6/1991). *Mededeling op de publieksavond 'Verleden, heden en toekomst van de seksuologie*. Ongepubliceerd, Amsterdam.
- Hengeveld, M. (1991). *Nota's over 'Sex Matters'*. Ongepubliceerd, Utrecht.
- Hulley, S.B. en N. Hearst (1989). The worldwide epidemiology and prevention of AIDS. In: V.M. Mays, G.W. Albee en S.F. Schneider (eds.), *Primary prevention of AIDS. Psychological approaches*. Sage, Londen.
- Irvine, (1990). *Disorders of desire. Sex and gender in modern American sexuality*. Temple University Press, Philadelphia.
- Jackson, M. (1984). Sexology and the universalization of male sexuality. In: L. Coveney, M. Jackson, S. Jeffreys, L. Kay en P. Mahony (eds.), *The sexuality papers*. Hutchinson, Dover.
- Karon, J.M., T.J. Dondero en J.W. Curran (1988). The projected incidence of AIDS and estimated prevalence of HIV infection in the United States. *Journal of Acquired Immune Deficiency Syndromes*, 1: 542-550.
- Kinsey, A.C., W.B. Pomeroy en C.E. Martin (1948). *Sexual behavior in the human male*. W.B. Saunders, Londen.
- Koedt, A. (1973). The myth of the vaginal orgasm. In: A. Koedt, E. Levine en A. Rapone (eds.), *Radical feminism*. Quadrangle Books, New York.
- Lamers-Winkelmann, F. (1989). Het interviewen van jonge kinderen bij een vermoeden van seksueel misbruik. *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid*, 44: 499-517.
- Lightfoot-Klein (1990). *Prisoners of ritual*. The Haworth Press, New York.
- Lynn, M. (1989a). Race differences in sexual behavior: A critique of Rushton and Bogaert's evolutionary hypothesis. *Journal of Research in Personality*, 23: 1-6.
- Lynn, M. (1989b). Criticisms of an evolutionary hypothesis about race differences: A rebuttal to Rushton's reply. *Journal of Research in Personality*, 23: 21-34.
- Masters, W.H. en V. Johnson (1966). *Human sexual response*. Little Brown, Boston.
- Mays, V.M. (1989). AIDS prevention in black populations: Methods of a safer kind. In: V.M. Mays, G.W. Albee en S.F. Schneider (eds.), *Primary prevention of AIDS. Psychological approaches*. Sage, Londen.
- Mays, V.M. en S.D. Cochran (1988). Issues in the perception of AIDS risk and risk reduction activities by black and hispanic/latina women. *American Psychologist*, 43: 949-957.
- Money, J. (1991a). Serendipities on the sexological pathway to research in gender identity and sex reassignment. *Journal of Psychology & Human Sexuality*, 4: 101-113.
- Money, J. (1991b). Autobiographical statement. In: E.G. Walker (ed.), *The history of clinical psychology in autobiography. Vol. II*. Brooks/Cole, Pacific Grove, Californië.
- Moors, J. (1991). *Nota's over 'Sex Matters'*. Ongepubliceerd, Rosmalen.
- Moors-Mommers, M. (1985). Seksuele bijwerkingen en geneesmiddelen. In: M. Moors-Mommers, W. Bezemer, J. Frenken, W. de Regt, G.T. Roelofs en W. Vandereycken (red.), *Handboek Seksuele Hulpverlening*. Van Loghum Slaterus, Deventer.
- Moors-Mommers, M. (1987). Seksuele bijwerkingen van geneesmiddelen. In: A.K. Slob, C.W. Vink, J.P.C. Moors en W. Everaerd (red.), *Seksuologie voor de arts*. Samsom Stafleu, Alphen aan den Rijn.
- Ndinya-Achola, J.O., F.A. Plummer, P. Piot en A.R. Ronald (1990). Acquired Immune Deficiency Syndrome in Africa. In: B. Voeller, J.M. Reinisch en M. Gottlieb (eds.), *AIDS and sex. An integrated and biobehavioral approach*. Oxford University Press, Oxford.

- N'Gally, B. en R.W. Ryder (1988). Epidemiology of AIDS in Africa. *Journal of Acquired Immune Deficiency Syndromes*, 1: 551-558.
- Pfafflin, F. (1986). The connection between eugenics, sterilization, and mass murder in Germany, 1933-1945. *Medicine and Law*, 5: 1-10.
- Peterson, L. en G. Marin (1988). Issues in the prevention of AIDS among black and hispanic men. *American Psychologist*, 43: 871-877.
- Pollis, C.A. (1988). An assessment of the impacts of feminism on sexual science. *The Journal of Sex Research*, 35: 85-105.
- Pope, K.S. (1990). Therapist-patient sexual involvement: A review of the research. *Clinical Psychology Review*, 10: 477-490.
- Putnam, F.W. (1991). The satanic ritual abuse controversy. *Child Abuse & Neglect*, 15: 175-179.
- Pyrek, M.Z. en J.A. Van Vliet (1988). Reactie op: De geloofwaardigheid van een incestslachtoffer. *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid*, 43: 1356-1358.
- Rabinowitz, D. (1990). From the mouths of babes to a jail cell: Child abuse and the abuse of justice: A case study. *Harper's*, 280: 52-63.
- Rubin, L. (1990). *Het erotische slagveld*. Ambo, Baarn.
- Rushton, J.P. (1989a). The evolution of racial differences: A response to M. Lynn. *Journal of Research in Personality*, 23: 7-20.
- Rushton, J.P. (1989b). Race differences in sexuality and their correlates: Another look and physiological models. *Journal of Research in Personality*, 23: 35-54.
- Rushton, J.P. en A.F. Bogaert (1987). Race differences in sexual behavior: Testing an evolutionary hypothesis. *Journal of Research in Personality*, 21: 529-551.
- Rushton, J.P. en A.F. Bogaert (1988). Race versus social class differences in sexual behavior: A follow-up test of the r/K dimension. *Journal of Research in Personality*, 22: 259-272.
- Russell, D. (1982). *Rape in marriage*. Mac Millan, New York.
- Schreiner-Engel, P. en R.C. Schiavi (1986). Lifetime psychopathology in individuals with low sexual desire. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 174: 646-651.
- Schreurs, K. (1990). *Vrouwen in lesbische relaties*. Homostudies Utrecht, Utrecht.
- Sergeant, J. en W. Everaerd (1989). Klinische beslissingen en de poppenmethode. *De Psycholoog*, 24: 297-302.
- Simon, W., D.M. Kraft en H.B. Kaplan (1990). Oral sex: A critical overview. In: B. Voeller, J.M. Reinisch en M. Gottlieb (eds.), *AIDS and sex. An integrated biomedical and biobehavioral approach*. Oxford University Press, Oxford.
- Sitsen, J.M.A. (1988). Prescription drugs and sexual function. In: J.M.A. Sitsen (ed.), *Handbook of Sexology. Volume VI. The pharmacology and endocrinology of sexual function*. Elsevier, Amsterdam.
- Smith, M. en L. Pazder (1980). *Michelle remembers*. Congdon and Lattes, New York.
- Snitow, A. (1989). A gender diary. In: A. Harris & Y. Kind (eds.), *Rocking the ship of state: Toward a feminist peace politics*. Westview Press, Londen.
- Strauss, B. en H. Appelt (1988). Von der Psychopathia sexualis zur Pharmacosexualtherapie – Zur Bedeutung der Sexualität in psychiatrischer Forschung und Praxis. In: F. Pfafflin, H. Appelt, M. Krausz en M. Mohr (red.), *Der Mensch in der Psychiatrie*. Springer-Verlag, Berlijn.
- Thase, M.E., C.F. Reynolds III, J.R. Jennings, E. Frank, J.R. Howell, P.R. Houck, S. Berman en D.J. Kupfer (1988). Nocturnal penile tumescence is diminished in depressed men. *Biological Psychiatry*, 24: 33-46.
- Tiefer, L. (1978). The context and consequences of contemporary sex research: A feminist perspective. In: T. McGill, D. Dewsbury en B. Sachs (eds.), *Sex and behavior*. Plenum, New York.
- Tiefer, L. (1988). A feminist critique of the sexual dysfunction nomenclature. *Women and Therapy*, 7: 5-21.
- Tiefer, L. (in druk). Commentary on the status of sex research: Feminism, sexuality and sexology. *Journal of Psychology and Human Sexuality*.
- Tissot, S.A. (1871). *L'Onanisme. Dissertation sur les maladies produites par la masturbation*. Glasset & Co, Lausanne.
- Turner, C.F., H.G. Miller en L.A. Moses (1989). Sexual behavior and AIDS. In: C.F. Turner, H.G. Miller en L.E. Moses (eds.), *AIDS, sexual behavior and intravenous drug use*. National Academy Press, Washington.
- Uncited (1990). McMartin: Anatomy of a witch-hunt. A forum special report. *Playboy*, 37: 45-49.

- Ussel, J. van (1968). *Geschiedenis van het seksuele probleem*. Boom, Meppel.
- Vance, C.S. (ed.) (1984). *Pleasure and danger: Exploring female sexuality*. Routledge and Kegan Paul, Boston.
- Vandereycken, W. (1991). Seksualiteit en relatievorming in een psychiatrische afdeling. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 15: 41-46.
- Voeller, B. (1990). Heterosexual anal intercourse: An AIDS risk factor. In: B. Voeller, J.M. Reinisch en M. Gottlieb (eds.). *AIDS and sex. An integrated biomedical and biobehavioral approach*. Oxford University Press, Oxford.
- Voeller, B. (1991). AIDS and heterosexual anal intercourse. *Archives of Sexual Behavior*, 20: 233-276.
- Waterhouse, R. (12/8/1990). The making of a satanic myth: Adult 'survivors' tell horrific tales of ritual child abuse but the evidence is missing. *The Independent on Sunday* (U.K.).
- Weinberg, M.S. en C.J. Williams (1988). Black sexuality: A test of two theories. *The Journal of Sex Research*, 25: 197-218.
- Wyatt, G.E., S.D. Peters en D. Guthrie (1988a). Kinsey revisited, Part I: Comparisons of the sexual socialization and sexual behavior of white women over 33 years. *Archives of Sexual Behavior*, 17: 201-239.
- Wyatt, G.E., S.D. Peters en D. Guthrie (1988b). Kinsey revisited, Part II: Comparisons of the sexual socialization and sexual behavior of black women over 33 years. *Archives of Sexual Behavior*, 17: 289-332.
- Zessen, G. van en T. Sandfort (red.) (1991). *Seksualiteit in Nederland. Seksueel gedrag, risico en preventie van AIDS*. Swets & Zeitlinger, Amsterdam.

Summary

"Sex matters": the visions of the key-note speakers Money, Rubin, Vandereycken, Tiefer and Kon.

In accordance with good custom, five prominent scientists held key-note speeches at the 10th World Congress of Sexology. Money warned for a new wave of antisexualism. Rubin discussed the question how the sexual revolution has influenced the current powerbalance between heterosexual women and men. Vandereycken criticized the neglected sexuality of psychiatric patients. Tiefer held a strong plea for a continued feministic input in sexology. And Kon reviewed the sexual state of affairs in the Sovjetunion. In this article an overview of these papers is given, accompanied by some critical remarks.